

IMPERIJA I DEMOKRATIJA: MOGUĆ SPOJ?

Adrijano ROKUČI
(Adriano Roccucci)

Imperijalna dimenzija je ekvivalent ruske države. Izazov ne leži u transformaciji Rusije u nacionalnu državu, već u demokratskoj legitimizaciji imperijalnih institucija

1. „Rusija: demokratija ili imperija?“. Tako je svoj uvodnik u „País-u“ 11.10.2004. naslovila Pilar Bonet, izveštač iz Moskve i pažljivi posmatrač ruske realnosti¹. Prema španskoj novinarki novi kurs Kremlja žrtvuje krhki i tegobni razvoj političkog pluralizma, započet osamdesetih godina sa *perestrojkom*, „novo-voj korporativnoj verziji autoritarne i centralističke države“. U članku se ističe kako posle kraja sovjetske imperije nastavlja da egzistira ruska imperija, za čiji opstanak Moskva smatra neophodnim jačanje centralističkih i autoritarnih tendencija.

Pitanje imperije predstavlja jedno od pitanja koje se od kraja osamdesetih godina najčešće sreće u istorijskoj, političkoj, geografskoj i kulturnoj misli o Rusiji. Mnogi upravo imperijalno nasleđe smatraju odgovornim za teškoće ruskog društva u procesu modernizacije i demokratizacije. Na alternativni odnos između demokratije i imperije, na koji u naslovu svog članka ukazuje Bonet, često se gleda kao na glavni čvor koji treba razmrsiti da bi se utvrdili pravci razvoja budućnosti Rusije.

Knjiga Emila Paina, *Между империей и нацией (Između imperije i nacije)*, objavljena 2004. godine, jedan je od poslednjih doprinosa toj temi². Teza ovog ruskog politologa, koji je devedesetih godina bio jedan od inspiratora Jeljcinove nacionalne politike, je da Rusija sa imperijalnog projekta mora da pređe na projekt nacionalnog karaktera. Pretpostavka je da nacionalna država, u čijem je okviru moguće uskladiti državnu organizaciju demokratskog tipa i naciju građana, predstavlja jednu od osnovnih karakteristika moderne politike,

¹ P. Bonet, „Rusia, democracia o imperio?“, *El País*, 11.10.2004.

² Э. Пайн, „Между империей и нацией: модернистский проект и его традиционалистская альтернатива в национальной политике России“, Москва 2004.

kao i tržište, demokratija i sloboda govora. Ruska istorija, međutim, nije upoznala proces stvaranja nacije (nation-building). Naime, po Painu, Rusija još nije završila proces prelaska od imperije na nacionalnu državu. Po njegovom mišljenju Ruska Federacija više nije imperija, ali njene elite još uvek imaju mnoge karakteristike imperijalnog mentaliteta. Takva politička kultura se manifestuje pre svega u uverenju da država ipak mora imati primat u odnosu na građansko društvo. Po toj logici vlast, de facto autokratska, predstavlja oslonac imperijalne politike. Centralizacija i hijerarhizacija državne administracije, teritorije i nacionalnih zajednica konstitutivne su komponente politike čiji su koreni duboko u ruskoj istoriji. Odnos države i društva je fundamentalno pitanje, čije će rešenje odrediti budući razvoj Rusije.

Po Painu radi se o sučeljavanju dva projekta: tradicionalističkog, čiji je cilj učvršćenje vertikalne ose strukture vlasti i koji teži etatizaciji društva, i modernističkog, koji naprotiv nastoji da izgradi „horizontalnu strukturu nacije (društva)“ i dâ primat civilnom društvu u odnosu na državu³. Suočavanje ove dve političke perspektive karakteriše i debatu u kulturi o osnovnim načelima javnog života: s jedne strane – imperijalna prisila, hijerarhija i unitarizam, s druge – ideja nacije građana, multikulturalizam i federalizam.

Suprotstavljanje civilnog društva i države predstavlja često korišćen ključ za razumevanje ruske realnosti. Po tom shvatanju upravo je odsustvo ili nedovoljna artikulacija građanskog društva svesnog sopstvene odgovornosti, glavna prepreka demokratizaciji Rusije. Obično se smatra i da je osnovna prepreka formiranju zrelog civilnog društva ruska politička tradicija sa svojim nezasitim etatizmom. Na osnovu te ocene, koja nije lišena elemenata istine, često se, međutim, izvodi površan zaključak, po kojem problemi Rusije mogu biti rešeni redukcijom uloge države. Direktna posledica te redukcije bi, prema ovom viđenju, bio spontani rast institucija civilnog društva kakav se dogodio u zapadnom svetu. Takvo rešenje, predloženo je devedesetih godina kao formula i okvir za transformaciju ruskog društva posle nestanka Sovjetskog Saveza.

Slabljenje prisustva države u mnogim sferama života ruskog društva nije dalo očekivane rezultate. Dovoljno je prisetiti se samo krize zdravstvenog sistema i njenog uticaja na demografska kretanja u zemlji, a da ne govorimo o procesu privatizacije privrede, o krizi transporta, o problemima školskog i univerzitetskog sistema, o teškoćama naučnoistraživačkog rada, o porastu organizovanog kriminala kao tipičnim manifestacijama slabljenja autoriteta države. Zato se postavlja pitanje da li su te ocene i predlozi možda suviše šematizovani i pojednostavljeni, odnosno, daleko od kompleksne i kontradiktorne realnosti, kakva je opšta istorijska, a posebno ruska realnost.

Definitivni izlazak iz imperije i napuštanje imperijalne dimenzije kao konstitutivnog dela Rusije predstavljaju u tom kontekstu neophodne uslove za modernizaciju i demokratizaciju zemlje. U svojoj studiji Pain tvrdi da „narod koji se nije samoopredelio u borbi protiv imperije ima slabe šanse da stvori demokratsku državu“⁴.

Painova teza o neophodnom prelasku Rusije sa pozicija imperije na poziciju nacije izazvala je živu debatu. Arkadij Popov je prigovorio da istorijski zadatak Rusije nije prelazak sa imperije na naciju, već „sa imperije na imperiju, sa totalitarne i nelegalne na liberalnu, legalnu imperiju“⁵. Anatolij Čubajs, prvi čovek ruske elektroprivrede i politička figura najvišeg ranga, artikulisao je koncept „liberalne imperije“. Tokom izborne kampanje u jesen 2003. godine, ovaj ruski političar je tezom o „liberalnoj imperiji“ izazvao burne reakcije, što je bio pokazatelj velike osetljivosti na tu temu, čije pominjanje, kako je primetio jedan poznati komentator ruskih političkih zbivanja⁶, nije bilo samo „predizborni blef“. Po Čubajsu pojam imperija ne mora nužno da ima negativno značenje. Naprotiv, on izražava fundamentalnu komponentu ruske istorije sa geografske, etničke, istorijske i nacionalne tačke gledišta. „Liberalna imperija“, po njegovom mišljenju, ne podrazumeva osvajanje teritorija i kršenje principa teritorijalnog integriteta. Ipak, ona ne treba da isključi iz svojih političkih ciljeva „agresivnu“ ekspanziju sopstvene ekonomije uz pomoć državne politike, podršku države ruskoj kulturi i ruskom jeziku, zaštitu principa ljudskih prava i demokratije i izvan granica države⁷. Ugledni novinar, Oto Lacis, primetio je tim povodom da Čubajsove reči sadrže poruku da Rusija može da postane primer za ugled u postsovjetskom prostoru u smislu liberalizma, a ne nasilja kao u prošlosti⁸.

2. Rasprava o imperiji i naciji, o imperijalnom nasleđu i demokratizaciji otvara pitanje koje se neprestano pokreće u ruskoj istoriji, bar od Petra Velikog: kojim putem Rusija treba da krene da bi dostigla modernizaciju u kojoj je izleda osuđena na večno zaostajanje? Da li je moguće uskladiti potrebu za modernizacijom, koja se danas naziva liberalnom ekonomijom i demokratijom, sa konzerviranjem, i po mogućnosti jačanjem jednog, ako ni zbog čega drugog, onda zbog teritorijalnog prostranstva, umnogome jedinstvenog državnog

⁴ *Isto*, s. 180.

⁵ »„Куда же мы от империи?“ Материалы дискуссии«, у Е. Паин, *op. cit.*, s. 202.

⁶ Л. Радзиховский, „Основной имперский инстинкт. Кто выиграл от теледиспута Явлинского и Чубайса“, *Известия*, 12.10.2003., www.izvestia.ru/politic/39663.

⁷ »„Куда же мы от империи?“ Материалы дискуссии«, *cit.*, ss. 220-224.

⁸ Упор: О. Лацис, „Оксюморон и бомба“, *Русский курьер*, 9.2.2004.

sklopa? Drugim rečima, da li su imperija i demokratija kategorije osuđene na večitu suprotnost, ili je pak zamisliv i moguć jedan politički projekt koji bi nastojao da pomiri ove dve, naizgled nepomirljive dimenzije?

Imperijalna dimenzija je vezivno tkivo Rusije, njene istorije i njene sadašnjosti. Svest o tome treba da se prihvati bez vrednosnog određenja i isticanja negativne konotacije koja se obično pripisuje pojmu imperija i njegovim izvedenicama. Predlog je da se on zapravo koristi kao klasifikaciona shema ili prosto kao kategorija za objašnjenje istorijskog slučaja kao što je ruski; kategorija koja je po svojoj istorijskoj prirodi pre svega neutralna. Istorija, naime, ne poznaje događaje, epohe ili političke modele koji su isključivo pozitivnog ili negativnog značenja. Svest o kompleksnosti istorijskih zbivanja dovodi u pitanje pozitivističke interpretacije koje istoriju tumače kao niz događaja koji se ređaju po uzlaznoj lestvici stalnog progressa. Polazeći od te postavke lako je zapasti u raspoznavanje „naprednijeg“ ili „pozitivnijeg“ modela, koji postaje merilo za ocenjivanje različitih istorijskih realizacija. Shema po kojoj put ka modernizaciji mora nužno biti onaj koji je prešla Evropa, u kojoj je došlo do prelaska sa teritorije organizovane od strane imperija na osnivanje nacionalnih država, utemeljenih na konsolidovanom građanskom društvu, predstavlja prizmu preko koje se često prelamaju i analiziraju druge istorijske realnosti.

Razvoj ideje nacije i kulturno-političkih pokreta XIX i XX veka koji su bili inspirisani njom, doveo je do afirmacije nacionalne države kao idealnog političkog modela. Iz toga je, naravno, proizilazila osuda modela političke formacije, koji se suprotstavljao nacionalnoj državi, tj. imperije. Macini, Lenjin, Wilson, iako veoma različiti, našli su se na istoj strani u razaranju, bar u kulturnom smislu, ideje imperije. Naravno da u istoriji imperija nisu nedostajale tamne stranice. Naprotiv, istorija imperija obeležena je nasiljem, ratovima, tlačanjem nacionalnih manjina, uskraćivanjem slobode. S druge strane istorijska spoznaja nacionalnih država, od kojih su ponekad pravljeni mitovi, otkriva kompleksne puteve, koji nisu bili ništa manje burni niti manje obeleženi tražnim i krvavim događajima od onih imperijalnih.

Problem, svakako, nije u poređenju dva državna modela da bi se ustanovilo koji je bolji. Naprotiv, to je pitanje prepoznavanja specifičnosti ruskog istorijskog puta, koji nije odveo Rusiju do nacionalne države. Imperijalna dimenzija je sastavni deo Rusije, bez koga ona više neće biti ono što je u istoriji bila. Biće nešto drugo. To nije prihvatanje istorijske „kazne“ ili „sudbine“, zavisno od tačke gledišta. Ne smatra se, naime, da je ova crta ruske realnosti nekakvo „prokletstvo“ ili pokazatelj kakve „predodređenosti“. Svjatoslav Kasje je u vezi s ovim napisao da „Rusija ne može da izbegne pitanja o potrebi da iznova definiše odnos prema svojoj imperijalnoj pro-

šlosti“. Po njemu, naime, „od toga koji će odnos prema prošlosti prevagnuti najviše zavisi budućnost“ Rusije⁹. Uz to, on smatra da „sagledavanje imperijalne komponente ruske državne paradigme kao fakta“, bez mitologizacije i pozitivne ili negativne konotacije, omogućava realističnu procenu problema savremene Rusije¹⁰.

3. Jedan istraživač imperijalnih formacija napisao je da se „imperijalni mentalitet ruskog građanina može definisati jednostavnom formulom: istorija plus geografija“¹¹. Odnos prema teritoriji je jedan od aspekata od kojih najviše zavisi imperijalna dimenzija Rusije. Vladimir Kaganski je razmišljajući o ruskom prostoru napisao „hteli mi to ili ne, Rusija misli na sebe uglavnom (...) kao na imperiju i to posebnu imperiju“¹². Njegova analiza ruskog prostora pokazuje kako karakteristike aktuelne ruske teritorije odgovaraju nekadašnjim svojstvima imperijalnog prostora bivše carske države: etatizacija teritorije; planiranje lokaliteta, regiona, etnija; stalno menjanje statusa svih područja; centralizam; veliki značaj spoljnih i unutrašnjih granica. Svest o imperijalnoj dimenziji same strukture ruskog prostora ne može a da ne bude polazna tačka politike transformacije zemlje: „Za današnju Rusiju problem imperije je realan problem transformacije zemlje u procesu neminovnog (poželjnog ili nepoželjnog) gubljenja kolonija i restrukturiranja celog prostora i života. Prepoznavanje značaja teme imperije nužno bi dovelo do svesti o potrebi upravljanja transformacijom imperije, formiranjem postimperijalnog prostora“¹³.

Prostor je konstitutivna dimenzija Rusije, koja je i sama pre svega prostorna kategorija. Aleksandr Ahiezer je napisao: „Izuzetan značaj prostora u istoriji Rusije postao je snažan podsticaj za razmišljanje u Rusiji, zbog potrebe da se utvrdi njegova uloga i mesto u istoriji, njegov značaj za društvo i kulturu“¹⁴. Vladanje prostorom predstavlja, dakle, za Rusiju fundamentalno pitanje, od koga zavisi sama struktura države.

Štaviše, moglo bi se reći da postoji podudarnost između države i prostora, države i zemlje: „Aktuelni prostor Rusije je etatizovan. Etatizovani su i vi-

⁹ С. Каспе, *Империя и модернизация: общая модель и российская специфика*, Москва 2001, s. 209.

¹⁰ *Isto*, s. 213.

¹¹ К. Мусин, „Имперское мышление в менталитете российского гражданина или Инструментальный ящик патриота“, <http://www.archipelag.ru/geopolitics/nasledie/russia-ot-hers/thought/>

¹² В. Каганский, „Невменяемое пространство“, *Отечественные записки*, br. 6/2002, s. 13.

¹³ *Isto*, s. 15.

¹⁴ А. Ахиезер, „Российское пространство как предмет осмысления“, *Отечественные записки*, br. 6/2002, s. 72.

denje, mentalitet i poimanje prostora. Prostor je dat samo u državnoj optici, koje je teško biti svestan, a još teže je prevazići¹⁵.

Razmišljanje o imperijalnoj dimenziji Ruske Federacije nije, dakle, suočavanje sa bremenom nasleđenim iz prošlosti, od koga se treba definitivno osloboditi. Radi se o istorijskoj kategoriji, njenoj državnoj tradiciji, njenoj geopolitičkoj realnosti, o ruskom identitetu. Pitanje ruske imperijalne dimenzije nije pitanje vraćanja ili definitivnog napuštanja prošlosti, već pitanje koje se direktno tiče današnje geopolitičke realnosti Ruske Federacije. Imperijalna dimenzija nije promenljiva veličina ruske situacije. Ona je pre konstanta, ili bar konstanta njene istorijske realnosti modernog i savremenog doba. Da li smo pred nepremostivom preprekom za proces modernizacije i demokratizacije ruskog društva i države? Jesu li protivrečnosti koje nastaju iz spoja imperijalnog karaktera i modernosti takve da čine nemogućom demokratsku racionalizaciju današnje Rusije?

Tu postoji mnogo protivrečnosti. Ipak, za razliku od prosvetiteljskog principa tipičnog za zapadni svet koji teži rešavanju svih protivrečnosti, ruska kultura koegzistira sa kontradikcijama. Dostojevski je napisao: „Čovek nije aritmetika, on je problematično i misteriozno biće. Ljudska priroda je duboko antinomijska i protivrečna. (...) Čemu njegova volja ako se sve svodi na tablicu i na aritmetiku, ako je sve pitanje 'dva plus dva jednako četiri'. Dva plus dva jednako četiri više nije život, to je početak smrti“.

Ta svest tiče se antropologije, ali verovatno nije strana ruskom shvatanju društvenog i političkog života. Protivrečnost je možda još jedno od osnovnih obeležja Rusije, koje dotiče njene temeljne strukture. Možda se i ne radi o hendikepu.

Boris Uspenski je napisao da je istovremena sličnost i različitost u odnosu na druge kulture element svojstven ruskoj kulturi. Biti kultura „na granici“, po ovom ruskom naučniku, je posebnost ruske kulture, uvek okrenute prema tuđim kulturama, prvo vizantijskoj, a onda zapadnoj. „Granični karakter“, smatra on, „određuje dvostruko samorazumevanje ruske kulture, njen dvojni karakter. Iz tog razloga u Rusiji stalno primećujemo ili gravitiranje prema zapadnoj kulturi, ili, naprotiv, svest o vlastitom posebnom putu, odnosno, težnju za odvajanjem, za očuvanjem. U oba slučaja, Zapad i zapadna kultura pojavljuju se kao konstantni kulturni orijentir: to je ono što uvek treba imati u vidu“¹⁶.

¹⁵ В. Каганский, „Пространство, государство и реформы“, *Отечественные записки*, br. 2/2004, <http://www.strana-oz.ru/?numid=17&article=824>.

¹⁶ Б.А. Успенский, „Русская интеллигенция как специфический феномен русской культуры“, u Id. (priredio), *Русская интеллигенция и западный интеллектуализм: история и типология*, materijali sa međunarodnog kongresa, Napulj, maj 1997, Россия/Russia, br. 2/1999, s. 9.

Ipak, okrenutost različitim civilizacijama, kao u slučaju vizantijske, a kasnije zapadno-evropske, nije proizvela kulturne duplikate, već jedan originalni kulturni sklop čiju posebnost, možda paradoksalno, delom predstavlja upravo njen odnos prema drugim kulturama. Iz te perspektive se i pitanje modernizacije Rusije nužno nadovezuje na ovu sposobnost učenja i sakupljanja doprinosa drugih kulturnih tradicija i njihovog preradivanja unutar vlastite istorijske specifičnosti. Imperijalna dimenzija predstavlja *continuum* Rusije kakvu istorijski poznajemo. Ogromna teritorija, unitaristički organizovana, u okviru centralističke artikulacije vlasti; multinacionalni sastav, obeležen širokim spektrom kulturnih i verskih univerzuma, koji koegzistiraju, uprkos neospornom ruskom prvenstvu; univerzalna ideja koja bi opravdala svoje prisustvo u svetu: izgleda da su to glavne karakteristike ideje imperije koju su Rusi razvili tokom istorije svoje zemlje¹⁷. Organizacija jednog velikog prostora, višenacionalne i multi-konfesionalne države, težnja za važnom ulogom u svetu čvrsto su ukorenjeni elementi u ruskoj istoriji i identitetu. Oni su takođe i trajna obeležja i predstavljaju resurse u suočavanju sa izazovima globalizacije, ne u uzaludnom predlaganju vraćanja u prošlost, koliko u traganju za novim političkim formama u ime istorijskog nasleđa. Ulog ruskog pitanja danas ne treba, dakle, tražiti u suprotstavljanju imperijalne dimenzije i modernizacije, nego u traganju za novom formom kombinacije ova dva pojma. Istorijski izazov za Rusiju XXI veka, dakle, nije demokratija *versus* imperija, nego demokratija i imperija.

Prevela: Ana Luburić

¹⁷ Упор: Л.С. Гагагова, „Империя: идентификация проблемы“, у Г.А. Бордюгов (priredio), *Исторические исследования в России. Тенденции последних лет*, Москва 1996, ss. 332-353.